

Kultūrinės atminties mediacijos tyrimai: teorinės ir praktinės problemos

Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė

Kultūrinė atmintis dažniausiai apibrėžiama kaip ilgalaikių bendrų kultūrinių prasmų, simbolių ir santykių visuma, kuri skleidžiasi įvairiais materialiais pavaldais: kūnais, atvaizdais, geografinėmis vietomis, simboliniais objektais ir kt. Atminties mediacijos kaitos problemos tampa itin aktualios kolektyvinės kultūrinės atminties studijose. Kyla klausimai, koks medijų vaidmuo kuriant kultūrinę atmintį ir ją perduodant? Kaip mediacija kuria objektus ir veikia kultūrinį atsiminimą? Kaip dabartinės medijos naujai apibrėžia ar transformuoja bendrus prisiminimus? Šiame straipsnyje nagrinėjami pagrindiniai teoriniai požiūriai, pasitelkiamos įtakingiausių dabartinių kultūrinės atminties tyrinėtojų idėjos. Aptariami Lietuvos mokslininkų atminties tyrimai, išskiriamos pagrindinės medijuotos kultūrinės atminties tyrimų kryptys.

Pagrindiniai žodžiai: kultūrinė atmintis, mediacija, remediacija, atminties vietos

Kultūrinė atmintis yra reikšminga kolektyvinės atminties dalis, apimanti ir politinę komunikacinę atmintis. Vienas įtakingiausių atminties tyrinėtojų Janas Assmannas straipsnyje „Globalizacija, universalizmas ir kultūrinės atminties erozija“ („Globalization, Universalism, and the Erosion of Cultural Memory“, 2010) glaustai nusako svarbiausius kultūrinės atminties skirtumus ir panašumus su kitais bendros atminties aspektais – politine bei komunikacine atmintimi. Kultūrinė atmintis yra atminties *eksternalizacija* ir *objektyvacija*. Ji kartu yra ir individuali, ir komunikacinė, įgaunanti materialų pavidalą – tekstus, atvaizdus, ritualus, geografinius orientyrus ir kitas „atminties vietas“. Tai ilgalaikiškiausia atmintis, galinti apimti ir ne vieną tūkstantmetį, pavyzdžiui, Vakarų kultūroje Homero poemas ar Biblijos autorius, Rytų kultūrose Rigvedą, Buddhą ar kitas tradicijas. Kultūrinė atmintis gyvuoja šimtmečiais kaip sąveika nekontroliuojamų, savarankiškai organizuotų ir kartu kontroliuojamų institucijų pasireiškimų, tačiau santykinai nepriklauso nuo politinės organizacijos (Assmann 2010, p. 122).

Kultūrinė atmintis reiškiasi individo mąstyme ir elgesyje bei kolektyvo – visuomenės, bendruomenių praktikose bei medijose. Kultūrinė atmintis susijusi su biologine, tačiau ji nėra tik individuali – ją visuomet veikia visuomeninė ir kultūrinė aplinka, istorinės ir politinės aplinkybės. Socialinės sąveikos, medijų ir kitų tarpininkų (bendruomenės narių, knygų, filmų, vietų ir pan.) dėka žmogus įgyja atminties struktūras – atsiminimo schemas, padedančias prisiminti praeitį ir užkoduoti naujas patirtis. Kolektyvinė kultūrinė atmintis apima simbolinę tvarką, medijas, institucijas bei prak-

tikas, į kurias telkiasi įvairios bendruomenės bendros praeities įprasminimui. Jai būdingas selektyvumas – išskiriami svarbiausi įvykiai, išgyventos patirtys ir sukuriamos savitos praeities versijos, atliepiančios dabarties poreikius.

Teoriškai individualią ir kolektyvinę kultūrinę atmintį galima atskirti, tačiau praktikoje individuali/kognityvinė ir socialinė/medijuota atmintis nuolat sąveikauja. Individuali atmintis nėra akultūrinė ar ikikultūrinė, kolektyvinė kultūrinė atmintis priklauso nuo individų – ne tik medijos ar institucijos ją palaiko. Socialinė bei kultūrinė aplinka formuoja ir transformuoja individualią atmintį, o medijų ir institucijų palaikomą atmintį turi aktualinti bendrų prisiminimų vienijami bendruomenių nariai. Neaktualizuoti simboliniai objektai, geografinės vietos, ritualai, tekstai ar atvaizdai lieka negyva medžiaga. Aleidos Assmann teigimu, „kultūrinė atmintis yra dviejų lygių: tai kaupiamoji atmintis ir funkcinė atmintis, o jų tarpusavio sąveika primena sceną ir užkulisius. Kaupiamajoje atmintyje saugomi sukaupti šaltiniai, objektai ir duomenys, nesvarbu, ar jie reikalingi dabartiniu metu ar ne. Funkcinė atmintis primena nedidelį rinkinį, kurį sudaro tai, ką visuomenė kaskart išsirenka iš savo praeities, atnaujinama dalį kultūrinių tradicijų. Taigi, žinių perkėlimas į raštą nėra vienakryptis procesas – grįžtamasis ryšys jį sieja su žmonių atmintimi ir pakartotiniu žinių įsisavinimu“ (Assmann 2011).

XX a. pabaigoje kolektyvinės atminties tyrinėjimai, kuriuos trečiąjį dešimtmetį pradėjo prancūzų Analų mokyklos istorikas Maurice'as Halbwachsas veikalu *Socialinės atminties struktūros* (*Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925), išsiplėtojo į atskirą tarptautinį tarpdalykinį kultūrinės atminties tyrimų lauką, turintį savitą problematiką bei teorines ir metodologines prieigas. Daugelyje šalių leidžiami atminties studijoms, kultūrinės atminties tyrimams skirti žurnalai, tęstiniai leidiniai ar leidinių serijos, kuriuose matyti platus problemų laukas. Svarstoma kultūrinės atminties ir gyvenamosios aplinkos (vietų) sąveika, bendrų prisiminimų svarba įvairių kultūrinių tapatumų formavimuisi ir palaikymui, globalizacijos, naujų technologijų ir technologinio mąstymo poveikis kultūrinei atminčiai ir kitos. Viena svarbiausių pastarųjų dešimtmečių tyrimų kryptių yra kultūrinės atminties mediacija (ir remediacija), kuriose laikomasi pamatinės teorinės prielaidos, kad *kultūrinės atminties eksternalizacijai ir objektyvacijai reikalingos medijos (kūnas, raštas, vaizdas, vieta ir kt.) ar mediumai (tarpininkai)*. Šią tyrimų kryptį nuosekliai plėtoja *Frankfurto atminties studijų platformos* (*The Frankfurt Memory Studies Platform*) mokslininkai, skelbiantys tyrimų rezultatus nuo 2004 m. leidžiamoje knygų serijoje *Medijos ir kultūrinė atmintis* (*Media and Cultural Memory*). Ji vienija istorikus, sociologus, literatūrologus, menotyrininkus, psichologus, komunikacijos ir medijų tyrinėtojus, nagrinėjančius transnacionalinę kultūrinės atminties dinamiką.

Atminties tyrimai institucionalizuoti ir plėtojami kitose šalyse. Anglijoje nuo 2008 m. leidžiamas akademinis sociologijos žurnalas *Atminties tyrinėjimai* (*Memory Studies*), analizuojantis visuomeninius, kultūrinius, politinius ir technologinius po-

kyčius, darančius poveikį individų ir visuomenių atminčiai, Lježo universitete (Prancūzija) nuo 2013 m. leidžiamas kasmetinis akademinis leidinys *Politikos ir atminties žurnalas* (*Les cahiers de mémoire et politique*). Įvairių šalių akademinės institucijos jungiasi bendriems moksliniams projektams. Nuo 2012 m. projektas *Transnacionalinės atminties tyrimų tinklas* (*Network in Transnational Memory Studies*, NIMES) vienija aštuonetą Europos, Amerikos ir Australijos akademinę institucijų, konceptualizuojančių ir tiriančių kultūrinę atmintį ne vien nacionalinių valstybių rėmuose. NIMES veikia apima medijų ir menų, migruojančių pasakojimų, įamžinimo praktikų ir kitus tyrimus. Jame dalyvauja kultūrinės atminties tyrimų centrai: Konstancos universiteto tyrimų grupė *Istorija ir atmintis* (*Geschichte und Gedächtnis*, vad. Aleida Assmann), Utrechto universiteto tyrimų grupė (vad. Ann Rigney), minėta *Frakfurto atminties studijų platforma* (vad. Astrid Erll) ir kt.

Dekolonizuotuose ar kitas politines transformacijas patyrusiuose kraštuose kultūrinė atmintis dažnai analizuojama nacionalinių valstybių rėmuose, susiejant kultūrinės atminties ir nacionalinio tapatumo, gyvenamosios aplinkos, atminties politikos bei ugdymo problematiką. Tačiau pastarųjų metų kultūrinės atminties tyrimų kryptys rodo, kad vis dažniau nuo *metodologinio nacionalizmo* (Beck, Sznaider 2006) ir *nacionalinės kultūros sampratos pereinama prie metodologinio kosmopolitizmo ir migruojančių, peržengiančių nacionalines, etnines ir socialines ribas, atminties ir prisiminimų, medijų ir praktikų tyrinėjimų*. Nagrinėjamas transnacionalinės atminties medialumas naujųjų medijų ir globalizuotos medijų kultūros kontekste, išryškinkamas kultūrinės atminties ilgalaikiškumas, apimamos praeities ir dabarties atminties medijos, tiriami pasakojimai kaip vieni svarbiausių atsiminimo būdų. Šiuolaikiniame kultūrinės atminties teoriniame diskurse matoma *slinktis nuo statiškos kultūrinės atminties modelių ir kultūros objektų, simbolių ir vaizdinių tyrimų prie dinamiškų – visuomeninių ir kultūrinių procesų, bendrų požiūrių į praeitį kūrimo nagrinėjimo*.

Pasaulyje yra išleista daug akademinę publikacijų, skirtų kultūrinės atminties teorijos ir tyrimų metodologijos problemoms analizuoti, šių tyrimų istoriografijai. Lietuvoje taip pat būta bandymų aptarti kolektyvinės ir kultūrinės atminties teorines problemas ar sisteminti jau atliktus tyrimus. Išskirtinas istoriko Vasilijaus Safronovo straipsnis „Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos“ (2011), kurį parašyti paskatino išaugęs mokslinės savirefleksijos poreikis ir atminties tyrimų lauko plėtra. Joje didžiausias dėmesys skirtas A. ir J. Assmannų kultūrinės atminties teorijai. Kaip bandymą aptarti sociologinius kolektyvinės atminties tyrimus galima paminėti sociologo Vlado Gaidžio straipsnį „Kolektyvinės atminties tyrimai Lietuvoje 1989–2009 metais“ (2011). Tačiau jame pateikiami tik 1989, 1993, 2006 ir 2009 metų reprezentatyvių gyventojų apklausų apie svarbiausius istorinius įvykius rezultatai. Kultūrinės atminties mediacijos samprata lieka neaptarta. Atminties medialumo problemos filosofinėje plotmėje plačiau nagrinėtos Vytauto Rubavičiaus straipsnyje „Kultūrinės atminties

vizualumas“ („The Visuality of Cultural Memory: Urban Aspect“, 2013), atminties mediacijos samprata išryškinama Odetos Žukauskienės straipsnyje „Nacionalinės atminties mediacija šiuolaikiniame mene ir Kęstučio Grigaliūno kūryboje“ (2011) ir Rūtos Šermukšnytės darbe „Lietuvos istorija dokumentiniame kine ir televizijoje. Diskurso konstravimo ypatybės“ (2004). Atsižvelgiant į tai, šiame darbe siekiama paaiškinti kultūrinės atminties mediacijos tyrimų ypatumus, išsiaiškinti, kaip tiriamas atminties medialumas, atskleisti šiuolaikinių medijų ir technologijų poveikį kultūrinei atminčiai.

Atminties tyrimų lauko raidos ypatumai

Nagrinėjant kultūrinės atminties, medijuotos atminties teorinius šaltinius ir empirinius tyrimus, neretai kyla terminijos vartojimo problema. XX a. kultūrinės atminties tyrinėjimų istoriografijoje regime sąvokų ir teorinių koncepcijų įvairovę. M. Halbwachso veikale *Socialinės atminties struktūros* (*Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925) pirmą kartą buvo pavartotos sąvokos *kolektyvinė atmintis* (*la mémoire collective*) ir *socialinės atminties struktūros* (*les cadres sociaux de la memoire*), kuriomis paaiškinti visuomenių narius jungiantys prisiminimai, o gyvybinga kolektyvinė atmintis atskirta nuo istorinės atminties, kuri dažniausiai aprašo praeities įvykius istoriniuose, dažniausiai rašytiniuose, tekstuose. Vėliau kolektyvinės atminties tyrimų lauke paplito sąvokos, žyminčios įvairių atminties aspektų tyrimus. Vienos jų buvo pasiskolintos iš senųjų filosofijos bei teologijos šaltinių: iš graikų kalbos *Mnemosinė* (*Mnemosyne*) – atminties personifikacija, *mnemotechnika* (*mnemotechnics*), iš lotynų kalbos – *atminties menas* (*ars memorativa* arba *ars memoriae*), *vietos ir atvaizdai* (*loci et imagines*). Kitos buvo naujai sukurtos ir pritaikytos aktualiems atminties lauko problemų tyrimams: *atminties vietos* (*les lieux de mémoire*), *socialinė atmintis* (*mémoire social*), *įamžinimas, paminėjimas* (*commemoration*), *kultūrinė atmintis* (*kulturelles Gedächtnis*), *komunikacinė atmintis* (*communicative memory*), *tarpgeneracinė atmintis* (*generationality*), *postatmintis* (*postmemory*), *kontraatmintis* (*countermemory*), *istorinė sąmonė* (*historical consciousness*), *kolektyviniai prisiminimai* (*collective remembering*), *kultūros paveldas* (*cultural heritage*) ir daugelis kt. Šios įvairovės priežastis – daugiadalykiškumas: kultūrinė atmintis – ne vienos disciplinos tyrimų objektas. Istorikai, sociologai, kultūrologai, menotyrininkai, literatūrologai ir kiti į kultūrinės atminties tyrimų lauką įneša savo indėlį – ir savitas teorines pažiūras, ir metodologines perspektyvas, ir konkrečių empirinių tyrimų išvalgas.

Kolektyvinės atminties tyrimų istoriografija atskleidžia, kad prisiminimo reiškinį XIX–XX a. sandūroje ėmė nagrinėti įvairių kraštų ir sričių mokslininkai. M. Halbwachsas atsispyrė nuo durkheimiškosios prancūzų sociologijos tradicijos, tačiau atminties veikimu domėjosi ir psichologas F. Bartlettas, psichoanalitikas S. Freudas, filosofai W. Benjaminas, H. Bergsonas, sociologas K. Mannheimas, meno istorikas A. Warbur-

gas, rašytojas A. Zweigas ir kiti. Vis dėlto ankstyvųjų atminties tyrimų tarpusavio sąsajos ir kritinė refleksija tebėra menkos. Paminėtina, kad M. Halbwachso diskusijos su E. Durkheimu; M. Blochas ir F. Bartlettas vertino M. Halbwachso idėjas; A. Zweigas gilinosi į psichologiją ir freudišką psichoanalizę. XX a. pirmosios pusės atminties studijos buvo ganėtinai sporadiškos, vėliau toks reiškinys pasikartojė devintąjį dešimtmetį *naujosiose atminties studijose*, kol XXI a. susiklostė į savitos problematikos ir tarpdalykinių teorinių ir metodologinių tyrimų priegū lauką.

M. Halbwachso dažniausiai minimas kaip kolektyvinės atminties tyrimų pradininkas, tačiau nepelnytai pamirštas yra A. Warburgas, įžvalgiai pastebėjęs, kad mokslininkai, norintys perprasti kultūrinės atminties procesą, turi liautis saugoję disciplinų ribas (*grenzpolizeiliche Befangenheit*). Meno istorikas vienas pirmųjų atkreipė dėmesį į kolektyvinės kultūrinės atminties medialumą. 1924–1928 m. jis rengė didelės apimties projektą *Mnemozinės atlasas (Mnemosyne-Atlas)* ir vaizdžiai atskleidė, kaip *patetinės išgyvenimo formulės (pathos formulae)* migruoja įvairiais laikotarpiais ar geografinėse vietose sukurtuose meno kūriniuose. Patetinės išgyvenimo formulės – tai simboliai kaip atminties motyvai su užkoduotomis intensyviomis emocijomis, perduodami iš vienos istorinės aplinkos ar civilizacijos kitai. Jei M. Halbwachso ir F. Bartlettas (pastarasis išpopuliarino *cultural schemata* sąvoką) paklojo pamatus socialinės ir kognityvinės atminties studijoms, A. Warburgas parodė objektyvuotos kultūrinės atminties tyrimo galimybes.

XX a. devintajame dešimtmetyje kolektyvinės kultūrinės atminties tyrimai palaipsniui įgavo pagreitį, įsitvirtino akademinėje aplinkoje, buvo aktualizuoti politikoje, žiniasklaidoje ir menuose. Kolektyvinės kultūrinės atminties tyrimų atgimimą ir plėtojimą paskatino pasaulinės istorinės, politinės, socialinės bei kultūrinės transformacijos. Įvairių istorinių, socialinių, kultūrinių traumų aptarimas ir jų ilgalaikio poveikio analizavimas įsitvirtino kultūrinės atminties tyrimų problematikoje. Devintajame dešimtmetyje ėmė ryškėti trauminės Holokausto patirties ir atminties vertinimų pokyčiai. Po keturiasdešimties metų mažėjo tiesioginių įvykių liudininkų, galinčių savais pasakojimais atskleisti ir gyvai priminti kitiems išgyventus įvykius. Holokausto trauminė atmintis ima vis labiau priklausyti nuo medijuotos atminties – paminklais, atvaizdais, kino filmais ar knygomis perteikiamų pasakojimų ir prisiminimų. Devintajame dešimtmetyje įvairūs dekolonizacijos ir išsivadavimo procesai (socialistinių Rytų Europos ar kitų autoritarinių režimų žlugimas) taip pat paskatino idėmiai pažvelgti į kultūrinę atmintį ir trauminę patirtį. Pokolonijinėse studijose imami nagrinėti saviti atminties reiškiniai. Prie *naujųjų atminties studijų* plėtojimo ir atminties tyrimų lauko institucionalizavimo prisidėjo daugelio šalių ir sričių mokslininkai. Tarpdalykiškumas tapo įprastas šiame tyrimų lauke: jungiama medijų teorija ir kultūros istorija, istorija ir sociologija, literatūrologija ir komunikacija, literatūrologija ir kultūros studijos, neurologija ir socialinė psichologija, kognityvinė psichologija ir istorija, socialinė psichologija ir lingvistika.

Kultūros istorija ir kultūrinės atminties mediacijos tyrimai

Ilgalaikė kultūrinė atmintis paprastai atsiejama nuo sąlyginai trumpalaikės komunikacinės (ir tarpgeneracinės) atminties, kuri susijusi su žodinių pasakojimų ir prisiminimų perdavimu. Kultūrinė atmintis – tai simbolinis paveldas, *objektyvuotas* ir *eksternalizuotas* tekstuose, ritualuose, paminkluose, paminėjimuose, objektuose, atvaizduose ir kitose medijose. Kultūrinės atminties mediacijos ir remediacijos problematika išvirtino šiuolaikiniuose tyrimuose. Jos tęstinumas ir funkcionavimas įvairiose kultūrinėse bendruomenėse priklauso nuo medijų (technologijų) ar mediūmų (tarpininkų) – spausdintų tekstų, fotografinių, fonografinių, audiovizualinių atminties įrašų, paminklų ir memorialinių vietų. Kultūrinės atminties mediacijos tyrimai per pastaruosius dešimtmečius patyrė keletą esminių pokyčių.

Analizuojant dviejų paskutiniųjų XX a. dešimtmečių istorinius tarpdalykinius kultūrinės atminties tyrimus, galima išskirti Pierre'o Nora, Jano Assmanno ir Aleidos Assmann istorines studijas. Tai skirtingus laikotarpius, civilizacijas ir kultūras nagrinėjantys darbai. P. Nora trijų tomų veikale *Atminties vietos* (*Les lieux de mémoire*, 1984–1992) iš esmės apsiribojo nacionalinės valstybės teritorija ir tyrinėjo Prancūzijos kultūros istorinę raidą, tautos ir nacionalinio tapatumo problemas. Jis iškėlė kultūrinės atminties mediacijos klausimą ir įtvirtino *atminties vietų* (*lieux de mémoire*) sąvoką, tapusią svarbiu teoriniu įrankiu tolesnėse kultūrinės atminties studijose. *Atminties vietos* apima platų vietų ir atminties reiškinių spektrą: tai istorinės, memorialinės vietos, muziejų kolekcijos, archyvai, kapinės, šventės, minėjimai ir kt. Sąvoka, peržengusi Prancūzijos ribas, greitai išvirtino įvairių Europos ir Amerikos šalių mokslininkų darbuose, tačiau, nepaisant paplitimo, lieka gana neapibrėžta ir menkai teoretizuota. Kritikuojantys ją paprastai pastebi, kad, žinoma, paranku įvairius objektus (geografines vietas, medijines reprezentacijas) ir praktikas (ritualus, bendrus tikėjimus) vadinti atminties vietomis, tačiau įvardindama tokią reiškinių įvairovę sąvoka lieka konceptualiai kiek amorfiška ir verta atidesnės mokslinės formuluotės: „Sąvoka konceptuali požiūriu yra naudinga, tačiau atminties vietų metafora gali klaidinti, jei aiškinsime, kad kolektyvinis atsiminimas visuomet susietas tik su atvaizdais ar paminklais“ (Rigney 2008, p. 346). Atsiminimo procesas yra dinamiškas, ir kultūrinė atmintis negali likti vien statiškai įkūnyta materialiuose objektuose, o visuomet turi veikti sociume, kad neprarastų aktualumo.

Iki šiol aktyviai dirbančių kultūrinės atminties tyrimų lauke (nuo 2012 m. dalyvaujančių NIMES) vokiečių mokslininkų Jano Assmanno ir Aleidos Assmann darbai taip pat svarbūs kultūrinės atminties teorijai. Istorikas egiptologas J. Assmannas devintąjį dešimtmetį, tyrinėdamas Egipto kultūrą ir religiją, perėjo prie kolektyvinės atminties senosiose ir šiuolaikinėse kultūrose problematikos veikale *Kultūrinė atmintis ir ankstyvoji civilizacija: raštas, atsiminimas ir politinė vaizduotė ankstyvosiose kultūrose* (*Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in*

frühen Hochkulturen, 1992). Literatūrologės ir egiptologės A. Assmann knygoje *Nacionalinės atminties veikimas (Arbeit am nationalen Gedächtnis: Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*, 1993) taip pat buvo pradėti kultūrinės atminties tyrimai, remiantis menu ir literatūra kaip atminties medijomis.

Assmannų darbuose (J. Assmann 1992; A. Assmann 1993, 1999, 2012) iškilio svarbi kultūrinės atminties mediacijos ir remiacijos, susijusios su technologine medijų kaita, problematika. Raštas, vaizdas, vietos ar kūnas laikomi atminties laikmenomis (*medium of memory*), kurių kiekvienas savaip talpina ir saugo kultūrinę atmintį. Įkūnyta atmintis (nes prisiminimo procesas ne tik neurologinis, bet ir somatinis) vertinga, analizuojant ir traumines kūno patirtis. Anglų antropologas P. Connertonas kūną taip pat laiko svarbia kultūrinės atminties laikmena (Connerton 1989). Assmannai irgi pabrėžia kultūrinės atminties įvietinimo svarbą. Geografinės vietos istorinių, religinių ar politinių įvykių dėka tampa atminties vietomis. Įvietinta atmintis gyvuoja net užmaršties metu, o prabėgus laikui vieta gali būti naujai atrasta. J. Assmannas taikliai pastebi, kad vietos „atradimas“ priklauso nuo medijų. M. Halbwachso požiūriu, kolektyvinės atminties perdavimui svarbi žodinė tarpgeneracinė komunikacija, Assmannų manymu, šiandiniame kultūrinės atminties erozijos vyksme tokio ryšio nebepakanka – reikalinga simbolinė medijinė komunikacija – laikraščiais, istorijos tekstais, muziejais, paminklais, archyvais, kuriuose saugomi šiuolaikinėmis vaizdo ir garso technologijomis sukaupti atminties įrašai. Akivaizdu, kad į kolektyvinės atminties perdavimą įsitraukia vis daugiau socialinių institutų ir tarpininkų. Assmannai nužymi kultūrinės atminties perdavimo pokyčius: pereinama nuo nemedijuoto betarpiško žmonių bendravimo prie medijuotos simbolinės komunikacijos; nuo neformalių praktikų ir ritualų prie formalių komunikacijos kanalų, progų ir institucijų.

Kartu Assmannų darbuose pabrėžiama, kad net tarpgeneracinės atminties neįmanoma perduoti be medijų: tik medijinė eksternalizacija (žodinė kalba, tekstas, vizualieji menai, kūnas, vietos ar internetas) leidžia individualiems prisiminimams, kultūrinei žinijai, savos istorijos versijoms sklirti kultūrinėse bendruomenėse. A. Assmann įžvelgia glaudų meno ir kultūrinės atminties ryšį. Menininkas geba aiškiai teoretizuoti atmintį ir jautriai pastebėti jos niansus, todėl menas ir literatūra tampa kultūrinės atminties medijomis. Šiuolaikinės skaitmeninės vaizdo, garso ar audiovizualinės įrašymo technologijos padeda kurti ir materializuoti naujas atminties formas. Skaitmeninės technologijos ir internetas keičia spausdintą atminties įrašymo kultūrą ir paradigmą: vyksta nuolatinis atminties perrašymas ir pertvarkymas (Assmann 2012).

Aptariant dešimtojo dešimtmečio atminties mediacijos studijas, reikia paminėti ir prancūzų filosofo Bernard'o Stieglerio *mnemotechnikų* (fotografijos, fonografijos ir kinematografijos) tyrinėjimus trilogijoje *Technika ir laikas (Le technique et le temps*, 1994–2001). Įrašymo technikas filosofas vadina *tretine atmintimi (la mémoire tertiaire)*, arba *mnemotechnikomis*. Laikinio objekto suvokimas įmanomas tik su pagalbine atmintimi – analoginiu ar skaitmeniniu įrašu (tretine atmintimi). Žmogaus patirties

ir praeities pažinimo negalima atskirti nuo technikos ir technologijos. Stieglerio mąnymu, kiekvienas objektas (pastatas, indas ir kt.) yra *atminties eksteriorizacija*, kurios pagrindu vyksta kultūros produkcija ir reprodukcija. Įrankiai ir technikos skirtos įrašyti ir išsaugoti, o visi „įrašai“ – tai mnemotechnikos, kurios apima meno objektus (skulptūras ir raizinius), atvaizdus, grafinius įrašus, spausdintus tekstus, fotografijas, kiną, video ir skaitmeninę komunikaciją. Retrospektyviai žvelgdamas Stiegleris pabrėžia, kad išradus fotografiją – pramoninę praeities atkūrimo technologiją – suaktyvėjo kultūrinės ir socialinės praktikos, ritualai, memorializacija ir reprodukcija. Įsitvirtino naujas pramoninis atminties saugojimo būdas, naujos prisiminimų atrankos, skaitymo ir tvarkymo technikos. Audiovizualinės technologijos yra ne tik naujas tretinės atminties tipas, bet ir atminties industrializacija. Kinai keičia individualų ir kolektyvinių tapsmą, veikia kultūrinę atmintį. Antrinę baigtinę ir fragmentišką individo atmintį visada papildo išorės įrašai, prieinami visomis *objektyvuotos* atminties formomis: kinematograma, fotograma, fonograma, rašymu, tapyba, skulptūra, bet ir kaip paminklai, objektai, liudijantys apie praeitį.

Kultūrinės atminties mediacija ir remediacija: nacionalinių ribų problema

Pastarojo dešimtmečio kultūrinės atminties tyrimuose ryškėja naujos kryptys, vis labiau susijusios su globaliais kultūrinės atminties reiškiniais. Paminėtini *Frankfurto atminties studijų platformos* mokslininkai Anna Rigney, Laura Basu, Astrida Erll, Birgita Neumann, Martinas Zieroldas ir kiti. Nuo 2004 m. leidžiamoje knygų serijoje *Medijos ir kultūrinė atmintis* paskelbta apie devyniolika veikalų, skirtų įvairiems teoriniams ir praktiniams atminties tyrimo aspektams bei transnacionaliniam kultūrinės atminties laukui. Kultūrinės atminties sąvoką juose keičia *transkultūrinė atmintis* (*trans-cultural memory*). Nuo nacionalinės kultūros, tautos ir atminties tyrimų pereinama prie transkultūrinės atminties dinamikos, migruojančių, peržengiančių nacionalines, etnines ir socialines ribas, atminties ir prisiminimų, medijų ir praktikų tyrinėjimų. Nacionaliniai atminties reiškiniai analizuojami europiniame kontekste. Šių tendencijų kontekste imamos kvestionuoti ir globalios kultūrinės atminties, jos poveikio transnacionaliniams ar transkultūrinėms tapatumams galimybės, tačiau dalis mokslininkų tai vertina skeptiškai, nes globalizacija paprastai siejama su amnezija ir atminties erozija. J. Assmannas taikliai pastebi, kad atmintis ir globalizacija veikia priešingomis kryptimis. Paprastai atmintis skatina tapatumų kūrimą ir paryškina skirtumus. Globalizacija išskaido ir nutrina kultūrinės žymes ir ribas, apjungdama skirtumus, todėl globalus tapatumas neegzistuoja, vadinasi, ir globali atmintis yra paradoksali sąvoka (Assmann 2010, p. 123).

Transkultūrinės atminties probleminiai laukai išlieka panašūs į paskutiniųjų XX a. dešimtmečių, tačiau perkeliama į europinį ar globalų kontekstą. Tiriama istoriniai

atminties medialumo aspektai, atminties, tapatumų ir pasakojimų sąveika, atmintis ir atsiminimas, veikiant šiuolaikinėms medijoms ir socialiniams atsiminimo procesams, kūno atmintis. Nacionalines *atminties vietas* kaip teorinį įrankį keičia *transnacionalinės atminties vietos (transnational sites of memory)*, *daugiavietė atmintis (multi-sited memory)*, *bendros atminties vietos (shared sites of memory)*, pavyzdžiui, A. Rigney nagrinėja daugiavietį kruvinųjų sekmadienių reiškinį. Mokslininkus domina ir transnacionalinė atminties cirkuliacija, o kartu, kaip transformuojasi sąlyginai tvari nacionalinė atmintis, veikiama globalizacijos, kaip prisiminimo būdus ir atminties vaidmenį šiuolaikinėse visuomenėse veikia naujosios technologijos, medijos, migracija ir regioninė integracija.

Atminties mediacijos sąvoka papildoma *atminties remediacijos (remediation)* ir *hipermedialumo (hypermediacy)* sąvokomis. Amerikiečiai medijų tyrinėtojai Jay'us Davidas Bolteris ir Richardas Grusinas knygoje *Remediacija: Naujų medijų samprata (Remediation: Understanding New Media)* apibrėžė nuolatinę technologinę medijų kaitos procesą kaip *mediacijos mediaciją* arba *remediaciją*. Mokslininkai remediacijos proceso nesiejo vien su skaitmeninių medijų atsiradimu, nes šis vizualinės reprezentacijos procesas Vakarų kultūroje vyksta jau keletą šimtmečių. Fotografija pakeitė – remediavo – iliuzinę tapybą, kinas – scenos produkciją ir fotografiją, televizija – kiną ir t. t., tačiau skaitmeninės medijos atlieka nuolatinę remediaciją, kuri yra agresyvesnė nei senoji (Bolter, Grusin 1999, p. 45–46). Šis agresyvumas pasireiškia kaip *hipermediacija (hypermediacy)*, pavyzdžiui, viename atvaizde (ekrane, knygos ar žurnalo puslapyje) tarsi koliaže panaudojamos įvairios medijų priemonės, arba kaip *skubumas (immediacy)*, kai sparčiai keičiasi vaizdai. Šią spartėjančią vaizdų kaitą gerai atskleidžia kino istorija. J. D. Bolteris ir R. Grusinas taip pat išryškino ir dvigubą remediacijos logiką – nuolatinį svyravimą tarp skubos ir hipermedialumo, skaidrumo ir nepermatomumo. „Mūsų kultūra nori kartu ir dauginti medijas, ir panaikinti visus mediacijos ženklus; nori panaikinti medijas, jas multiplikuodama“ (Bolter, Grusin 1999, p. 5). Šis naujas technologinis reprezentacijos procesas daro poveikį kultūrinei atminčiai. Remedijuotų vaizdinių plėtrai pasitarnavo internetas, per pastaruosius dešimtmečius tapęs neaprėpiamu globaliu megaarchyvu, tačiau jo poveikis kultūrinei atminčiai yra dvejopas, „suteikia neregėtas saugojimo galimybes ir, nors paradoksalu, tačiau kelia kultūrinės amnezijos pavojų: informacija „nusėda“ saugyklose ir tampa negyvomis žiniomis“ (Erl 2011, p. 4).

Kita vertus, remediacijos samprata vertinga atminties vietų recepcijos tyrimuose. A. Erl straipsnyje „Atsiminimas laike, erdvėje ir kultūrose: premediacija, remediacija ir *indiškasis maištingumas*“ („Remembering across Time, Space, and Cultures: Premediation, Remediation and the *Indian Mutiny*“, 2009), nagrinėdama XIX–XX a. britų kolonializmo ir indiškojo maištingumo istoriją bei su tuo susijusias kultūrinės atminties vietas ir taikydama remediacijos teoriją, vaizdžiai atskleidžia jų recepcijos istoriją. Mokslininkė apžvelgia atminties vietų vizualizacijos ir mediacijos istoriją,

t. y., kaip jos buvo suvokiamos ir įprasminamos visoje savo gyvavimo istorijoje, parodo, kaip jos peržengia laiko, erdvės ir kultūros ribas, kaip funkcionuoja ir kaip keičiasi priklausomai nuo medijų specifikos, simbolinių sistemų (meno, religijos, filosofijos) ir nuo sociopolitinės sandaros. Šios atminties vietos tampa bendromis (*shared*) atminties vietomis, kurios ne tik priklauso dviem tautoms, bet ir socialinėms klasėms, politinėms stovykloms, kartoms, religinėms grupėms, regioninėms kultūroms ir kartu skirtingoms medijų kultūroms (jų reprezentacijų praktikoms ir recepcijai).

Kultūrinės atminties tyrimuose taip pat ryškėja kitos teorinės bei metodologinės slinktytys. Atsisakoma statiškų modelių, kuriuose svarbiausias dėmesys išlaikomas kultūros produktams, ir pereinama prie dinamiškų modelių: gilinamasi į kultūrinius ir socialinius procesus, kurių metu kuriami bendri požiūriai į praeitį. Remiamasi esmine nuostata, kad kultūrinė atmintis gali tapti kolektyvine tik nuolatiniame komunikacijos ir mediacijos procese. Vadinas, sugrįžtama prie M. Halbwachso komunikacinės atminties idėjos ir pabrėžiama, kad, norint suvokti kultūrinės atminties dinamiką, lygiagrečiai reikia nagrinėti socialinius procesus ir medijas. Naujosioms medijoms skiriama ne tik archyvo, talpinančio kultūrinės atminties faktus, funkcija, bet ir aktyvaus sociokultūrinės kaitos procesų dalyvio: medijos veikia juose ir kolektyvinės atminties kūrime. J. D. Bolterio ir R. Grusino remediacijos sąvoka ypač tinkama šiems dinamiškiems kultūrinės atminties modeliams. Visi praeities vaizdiniai, perteikti senosiomis medijų technologijomis, gali būti remedijuoti ir perkelti į dabartines medijų reprezentacijas. Taip netgi stengiamasi išgauti *nemedijuotos atminties (unmediated memory)* efektą, panaudojant dvigubą remediacijos logiką – skaidrumą ir nepermatomumą. Atsiranda santykinai nauji TV žanrai – *dokumentinė fikcija (docufiction)* – ar kino filmai, kuriuose panaudojama dokumentinė medžiaga. Taigi medijos vaidina nevienareikšmį vaidmenį, kuriant kultūrę atmintį ir prisiminimus bei juos platinant. Kultūrinės atminties dinamikos tyrimuose taip pat ieškoma atsakymų į klausimus, kaip mediacija, remediacija ir intermedialumas formuoja objektus ir kultūrinius prisiminimus – atminties vietas. Akivaizdu, kad ir jų iškilimas, ir gyvybingumas priklauso nuo medijų.

Kultūrinės atminties mediacijos tyrimų bruožai Lietuvoje

Lietuvoje kolektyvinės kultūrinės atminties tyrimai pradėti atgavus nepriklausomybę. Naujojo istorinio pasakojimo, istorinės atminties, kultūrinės atminties ir atminties kultūros (įamžinimo, paminėjimo ir kt.) klausimai tapo ypač aktualūs desovietizacijos, naujosios atminties politikos kūrimo ir savojo istorijos pasakojimo įtvirtinimo procese. 1993 m. buvo įsteigtas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, kurį sudaro Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo institutas bei Lietuvos gyventojų genocido aukų atminimo institutas, vėliau įkurtas aukų rėmimo ir įamžinimo fondas, nuo 1997 m. pradėtas leisti žurnalas *Genocidas ir rezistencija*.

Atminties tyrimų teoriją ir metodologiją pirmiausia ėmė taikyti sociologai. Irena Šutinienė ėmėsi tirti tautos istorijos mitus (Šutinienė 1997a) ir lietuvių kolektyvinę atmintį (Šutinienė 1997b). Į socialinių mokslų apyvartą įvedamos istorinės atminties, kolektyvinės atminties, istorinės sąmonės sąvokos.

XXI a. pirmajame dešimtmetyje ėmė ryškėti nuoseklesnės kolektyvinės atminties tyrimų kryptys, turinčios teorinių ir metodologinių idėjų, temų ir problemų lauką. Apie 2004 m. į atminties tyrimus palaipsniui įsitraukė istorikai, filosofai, kultūrologai, menotyrininkai. Kolektyvinės kultūrinės atminties tyrimus ėmė plėtoti Lietuvos istorijos instituto, Lietuvos kultūros tyrimų instituto, Lietuvos socialinių tyrimų centro ir kitų akademiinių institucijų mokslininkai. 2008 m. apgintos pirmosios disertacijos ir išleistos monografijos, skirtos vien istorinės atminties, atminties vietų problematikai (Vitkus 2008; Staliūnas 2008). 2010–2014 m. Lietuvos mokslo taryba vykdė nacionalinę mokslo programą *Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas*. Joje kelti uždaviniai atlikti istorinės atminties diskurso, istorinės LDK atminties ir modernaus XIX–XX a. tautinio tapatumo formavimosi, sovietmečio atminties ir tapatumo, taip pat išėivijos atminties ir tapatumo tyrimus.

2009–2013 m. Lietuvos istorijos instituto tyrimų programoje *Atminties kultūra Lietuvoje* (vad. A. Nikžentaitis) tyrinėta XX a. Lietuvos atminties kultūra, siekiant nustatyti jos funkcionavimo ypatumus skirtingais istorijos laikotarpiais, lyginant nacionalinę atminties kultūrą su atminties kultūra regionuose. Dalis šios programos buvo skirta kultūrinės atminties tyrimams. Mokslininkus domino kultūrinės atminties ir urbanistinės erdvės sąsajos (R. Čepaitienė), atminties vietos (D. Staliūnas), XX a. atminties kultūros formos (D. Mačiulis, S. Grybkauškas). Taip pat mokslininkai vykdė projektą minėtos nacionalinės mokslo programos rėmuose *Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse* (2010–2013, vad. A. Nikžentaitis), kurio rezultatai paskelbti straipsnių rinkiniuose *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje* (2011) ir *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas* (2013). Dalis tyrimų skirta teorinėms kultūrinės ir komunikacinės atminties, atminimo kultūros teorinėms išvalgoms. Šiame rinkinyje matomos teorinės kultūrinės atminties sampratos slinkty. A. Nikžentaitis siūlo apskritai atsisakyti kultūrinės atminties sąvokos ir keisti ją į alternatyvią platesnę *atminties kultūros* sąvoką. Jo manymu, dėl griežto asmaniškojo apibrėžimo kultūrinės atminties sąvoka „vargiai gali būti toliau vartojama apibrėžiant visuomenėje dominuojančius kolektyvinės atminties vaizdinius“ (Nikžentaitis 2011, p. 8). Taip pat galima išskirti rinkinyje publikuotus sociologinius I. Šutinienės komunikacinės ir kultūrinės atminties sąveikos su miestu tyrimus, kuriuose remiamasi A. ir J. Assmannų ir naujais A. Erll tyrimais, analizuojančiais įvietintą atmintį (Šutinienė 2013).

Lietuvos kultūros tyrimų institute atliekami lyginamieji įvairių Lietuvos kultūros aspektų tyrinėjimai, susiję su tapatumo ir atminties sąveika: nacionalinio tapatumo

transformacijos, keičiantis kultūrinės atminties registrams, kultūrinės atminties sąsajos su urbanistika (V. Rubavičius), kultūrinės atminties mediacijos (O. Žukauskienė, E. Grigoravičienė), muziejų kaip atminties medijų tyrimai (O. Žukauskienė, Ž. Gaižutytė-Filipavičienė), tautinės tapatybės problematika (V. Savukynas), kultūrinės tapatybės klausimai (S. Trilupaitytė), istorinių įvykių atspindžiai ir vietų transformacijos Lietuvos fotografijoje (M. Matulytė). Galima paminėti keletą tarpdalykinei atminties problematikai skirtų leidinių: *Ars memoriae: atmintis – dailės funkcija ir tema* (2008), *Istorinės vietos, atmintys, tapatumai* (2010), *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje* (2011), *Lietuvos kultūros tyrimai 4: Tapatumai, sąveikos, trauminės patirtys* (2014). Rinkinyje *Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys* (2014) analizuojamos Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų atmintys, ir šiuo požiūriu jis artimas naujoms transnacionalinės atminties mediacijos tyrimų kryptims.

Socialinių tyrimų centro Sociologijos instituto mokslininkų darbuose kolektyvinės atminties problematika taip pat ryški. Jų dėmesio centre – kolektyvinės kultūrinės atminties socialinis funkcionavimas: kaip generacinę atmintį transformuoja svarbūs Lietuvos politiniai įvykiai (V. Gaidys), elito veikla atminties lauke (I. Matonytė), vyresniosios kartos sovietmečio interpretacijos kolektyvinėje atmintyje, sovietmečio atminties ir prisiminimų veikimas šiuolaikinėje Lietuvoje, tautinės vaizduotės ypatumai, trauminė atmintis (I. Šutinienė).

Visi šie instituciniai atminties tyrimų ypatumai ir kryptys rodo, kad Lietuvos kolektyvinės kultūrinės atminties tyrimų laukui taip pat būdingas tarpdalykiškumas: jame dirba istorikai, antropologai, etnologai, kultūrologai, filosofai bei menotyrininkai, tačiau stokojama platesnių atminties mediacijos literatūroje tyrimų. Galima paminėti G. Notrimaitės monografiją, skirtą Lietuvos istorijos mitologinimui (Notrimaitė 2010), R. Bleizgienės straipsnį, skirtą traumos atminties vietoms (Bleizgienė 2011) ir V. Narušienės – istoriniams romanams (Narušienė 2012). Akivaizdu, kad kolektyvinės atminties tyrimai reikalauja įvairiai jungti teorines, metodologines bei praktines istorijos, sociologijos, filosofijos, antropologijos menotyros, kultūros istorijos ir teorijos, vaizdo teorijos, komunikacijos ir kitų dalykų žinias. Atminties mediacijos teorinių svarstymų juose nėra daug, tačiau galima išskirti keletą tyrimų krypčių, kuriose atminties medialumo, atminties mediacijos, atminties ir medijų sąveikos problemos keliamos ir sprendžiamos empiriniuose tyrimuose. Tai *vizualiniai* ir *audiovizualiniai-istoriniai*, *sociologiniai* ir *antropologiniai-etnologiniai* kultūrinės atminties mediacijos tyrimai.

Vizualiniai-istoriniai kultūrinės atminties tyrimai susiję su pagrindine teorine prielaida, kad istorinės kultūrinės vietos, paminklai, meno objektai, fotografijos yra atminties medijos. Vietų (geografinių, urbanistinių erdvių ar kultūros institucijų – muziejų, archyvų), memorialų (paminklų) ir reprezentacijų (fotografinių atvaizdų, kino ir kt.) kaip atminties talpyklų ir saugyklų tyrimai sudaro kultūrinės atminties mediacijos problemų dalį. Pastarąjį dešimtmetį vietas ir paminklus analizuoja isto-

rikai, menotyrininkai, sociologai ar filosofai. Paminėtini istorikės R. Čepaitienės kultūrinės atminties funkcionavimo urbanistinėje erdvėje tyrimai (Čepaitienė 2004, 2005, 2007, 2011), kuriuose aiškinamasi, kokią vietą konstruojant ir konsoliduojant kultūrinę atmintį užėmė ir tebeužima urbanistinės erdvės, kokią įtaką jos daro tapatumų formavimuisi ir išlaikymui.

Menotyrininkių E. Grigoravičienės (Grigoravičienė 2008), A. Narušytės (Narušytė 2011), S. Trilupaitytės (Trilupaitytė 2008, 2010, 2011), O. Žukauskienės (Žukauskienė 2011) ir kitų darbuose analizuojama atminties mediacija XX a. Lietuvos fotografijoje ir šiuolaikiniame mene. Teorinėje plotmėje remiamasi A. ir J. Assmannų komunikacine atminties samprata, S. Boym sovietmečio prisiminimų (nostalgijos) interpretacija, R. Debray mediologija, P. Nora atminties vietų ar B. Andersono įsivaizduojamų bendruomenių sampratomis. Kolektyvinės atminties medicijos problemų kontekste svarstomi ir aktualūs atminties politikos ir įamžinimo klausimai. Meninė ir dokumentinė fotografija kaip atminties medija plačiai tyrinėjama A. Narušytės monografijoje *Lietuvos fotografija 1990–2010* (2011). Trys skyriai skirti atminties problematikai: atminties diskursui, istoriniams dokumentams kaip dabarties atminčiai ir atminties talpykloms – fotografiniams archyvams. Pasitelkiamos *užmaršties* ir *kontratminties* sąvokos, remiamasi S. Boym sovietmečio nostalgijos samprata. A. Narušytės teigimu, individualus žvilgsnis ardo kolektyvinės ir nacionalinės atminties visuotinumą, parodo, kad atsiminimo procesas ir fotografija kaip atminties medija yra netobula: įamžinimas visada esąs selektyvus, todėl ne tik išsaugo, bet ir klaidina atmintį. Traktuodama archyvą asmeniškąją prasme menotyrininkė parodo neoficialios fotografijos archyvų svarbą sovietmečio analizėje.

Atminties medicijos kine ir televizijoje tyrimai nėra sistemingi, dažniausiai atliekami pavienių kintotyrininkų, menotyrininkų ar istorikų. Galima išskirti istorikės Rūtos Šermukšnytės darbus (Šermukšnytė 2003, 2004, 2006, 2009), skirtus audiovizualinei istorinio pasakojimo ir atminties medicijai. Juose kinas ir televizija suvokiamos kaip istorinio naratyvo ir atminties medijos. Teoriniu pagrindu mokslininkė renkasi A. Assmann komunikacinės atminties, J. Rūseno istorinės sąmonės sampratas bei kitus vaizdo kultūros ir komunikacijos teorijų šaltinius. Aptariamoms istorinio pasakojimo bei Lietuvos istorijos aktualinimo dokumentiniame kine ir televizijoje galimybės ir kultūrinės atminties aktualizacijos formos. Pastebima, kad audiovizualiniai istoriniai pasakojimai menkai susiję su istorijos mokslu dėl istorikų profesionalų (pirmenybę teikiančių mokslinei istorijos rekonstrukcijai) ir kino bei televizijos specialistų, kuriems būdinga ikimokslinis istorijos supratimas ir sava kūrybinė vizija, menko bendradarbiavimo. R. Šermukšnytės istorinės kultūros ar atminties studijoms būdingas teorinis refleksyvumas, atmintis laikoma mediatizuotu fenomenu, jos gyvavimas neatsiejamas nuo įvairių atminties medijų, „kurios padeda mums konstruoti ir perduoti mūsų žinias ir jausmus apie praeitį, priklausančius nuo įvairių diskursyvių, vizualinių ir erdvinių elementų kombinacijų“ (Šermukšnytė 2004, p. 136). Audiovi-

zualinės praeities reprezentacijos svarbios dėl prieinamumo, suprantamumo bei atraktyvumo, gebėjimo kurti trumpas pasakojimo situacijas – tai atliepia šiuolaikinių mobilių visuomenių poreikius, tačiau kinas ir televizija, kurdami ir perteikdami praeities turinį, nėra autonomiškai nuo kitų atminties strategijų ir formų. Istorinis filmas visada susijęs su ideologija, kolektyvine atmintimi bei istoriografija.

Sociologiniuose ir antropologiniuose-etnologiniuose D. Gailienės (Gailienė 2008), I. Šutinienės (2002, 2013) kultūrinės atminties mediacijos tyrimuose vyrauja glaudus teorijos ir empirinių tyrimų ryšys, nagrinėjamas medijuotos atminties funkcionavimas skirtingose socialinėse grupėse, trauminė patirtis, atminties tarpininkų veikla – kaip per vaizdus, vaizdinius, paminklus, vietas, istorinius pasakojimus ir istorines asmenybes veikia skirtingos visuomenės grupės, jų vaizduotė ir atmintis. Tyrinėjimuose konstruojami dinamiški kolektyvinės atminties modeliai: gilnamasi į bendrų praeities sampratų kūrimo kultūrinius ir socialinius procesus. I. Šutinienės darbuose ryški nuostata, kad kultūrinė atmintis gali tapti kolektyvine tik nuolatiniame komunikacijos ir mediacijos procese.

Apibendrinant kultūrinės atminties mediacijos tyrimų raidos ypatumus, galima teigti, kad XX a. pabaigoje įvyko kolektyvinės atminties tyrimų lauko institucionalizacija. Jam būdingas tarpdalykiškumas, teorinė ir metodologinė įvairovė, sąsajos su kitais visuomenių ir kultūrų tyrimo probleminiais laukais. Akivaizdu, kad atminties tyrimų „potvyniai“ ir „atoslūgiai“ dažnai nulemti politinių ir istorinių aplinkybių – jie neatsiejami nuo šiuolaikinių nacionalinių valstybių, transnacionalinių darinių, visuomenių, politinių, tautinių, etninių, kultūrinių bendruomenių poreikių, trauminių patirčių aktualizavimo. XX a. pabaigoje išvirtino kultūrinės atminties ir kultūrinės atminties mediacijos (vizualinės, audiovizualinės, tekstinės ir kt.) sampratos. Technologiniai medijų pokyčiai, skaitmeninių medijų ir interneto atsiradimas paskatino naujas kultūrinės atminties tyrimų kryptis. Mediacijos ir medijų technologijų poveikio atminčiai tyrimai tapo svarbūs filosofijoje, sociologijoje, komunikacijos ir medijų teorijoje bei visame teoriniame kultūrinės atminties diskurse.

Kultūrinės atminties teoriniuose svarstymuose ir empirinių tyrimų kryptyse pastarąjį dešimtmetį pastebima svarbių poslinkių. Pirmiausia šie pokyčiai susiję su erdvės ir laiko teritorinių kultūrinės atminties funkcionavimo ribų plėtimu. Įprastos kultūrinės atminties tyrimų sąvokos keičiamos į tokias, kaip *transkultūrinė atmintis*, *transnacionalinės atminties vietos*, o metodologinį nacionalizmą bandoma keisti *metodologiniu kosmopolitizmu*. Antra, tyrinėjami dinamiški kultūrinės atminties modeliai, visuomeniniai ir kultūriniai procesai, kurių metu kuriami bendri požiūriai į nagrinėjamą praeitį, analizuojama kultūrinės atminties vietų mediacijos istorija – *atminties remediacija* – apimant pačius įvairiausius vaizdinius ir tekstinius šaltinius.

Lietuvoje atminties problematika, išskyrus paminėtas išimtis, nuosekliau tyrinėjama tik pastarąjį dešimtmetį ir jau paskelbta reikšmingų tyrimų rezultatų. Tačiau kultūrinės atminties mediacijos samprata mokslininkų darbuose lieka menkai

teoretizuota ir kritiškai reflektuota. Brėžiama aiški skirtis tarp kultūrinės atminties ir atminties kultūros sąvokų, pastarąją stengiantis įtvirtinti kaip geriau atliepiančią šiandienius atminties tyrimo poreikius. Tolesnes Lietuvos istorinių, kultūrologinių, menotyrinių, sociologinių ir filosofinių atminties mediacijos tyrimų galimybes galima sieti su kultūrinės atminties funkcionavimo teritorinių ribų plėtimu, kultūrinės atminties (įvairių vietų, erdvių ir objektų) remediacijos tyrimais ir kt. – tiek daugiatautės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinėse ribose, tiek dabartinių Lietuvos tautinių mažumų atminčių vietų tyrimais.

Literatūra

- Assmann, Aleida. 1993. *Arbeit am nationalen Gedächtnis: Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*. Frankfurt: Campus.
- Assmann, Aleida. 1999. *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. Munich: C.H. Beck.
- Assmann, Aleida. 2011. Prisiminimai ir atmintis. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-05-09-aleida-assmann-prisiminimai-ir-atmintis/62370> [žiūrėta 2015 05 20].
- Assmann, Aleida. 2012. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Assmann, Jan. 1992. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C.H. Beck.
- Assmann, Jan. 1998. *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Harvard University Press.
- Assmann, Jan. 2008. Communicative and Cultural Memory. A. Erll and A. Nünning, eds. In: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: de Gruyter, p. 109–118.
- Assmann, Jan. 2010. Globalization, Universalism, and Erosion of Cultural Memory. In: *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*. Ed. by A. Assmann, S. Conrad. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Assmann, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011.
- Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. 2013. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII.
- Beck, Ulrich, Sznaider, Natan. 2006. Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: a Research Agenda. In: *The British Journal of Sociology*. Vol. 57, Nr. 1, p. 1–23.
- Bleizgienė, Ramunė. 2011. Traumos atminties vietos: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės „Spauda leista“ ir Jono Biliūno „Liūdna pasaka“. In: *Žmogus ir žodis*. Vilnius: LEU, Nr. 2, p. 30–38.
- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: University Press.
- Čepaitienė, Rasa. 2004. Sovietinio laikotarpio istorijos ir paveldo įprasminimo problemos Vilniaus mieste. In: *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. A. Nikžentaitis, A. Ragauskas. Vilnius: LR Seimo leidykla, p. 47–59.
- Čepaitienė, Rasa. 2005. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: LII.

- Čepaitienė, Rasa. 2007. Kolektyvinė atmintis miestovaizdyje (Vilniaus atvejis). In: *Besiformuojantis ir formuojamas kraštovaizdis*. Kaunas: KTU leidykla, p. 86–101.
- Čepaitienė, Rasa. 2010. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. Vilnius: LII.
- Čepaitienė, Rasa. 2011. Sovietinio palikimo ir atminties įamžinimo klausimai posovietinėse šalyse. In: *Acta Universitatis Carolianae Studia Territorialis, Supplementum II*, Číslo 1, p. 323–340.
- Čepaitienė, Rasa. 2013. Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai. In: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, p. 267–314.
- Čepaitienė, Rasa. 2013. Nacionalinis pasakojimas versus lokalios istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje. In: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, 2013, p. 229–264.
- Čepaitienė, Rasa. 2013. Miestas kaip ideologinis tekstas: teoriniai ir interpretaciniai aspektai. In: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, p. 57–85.
- Erll, Astrid. 2011. *Memory in Culture*. Pallgrave and Macmillian.
- Erll, Astrid. 2009. Remembering across Time, Space, and Cultures: Premediation, Remediation and the “Indian Mutinity”. In: *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Erll, Astrid and Ann Rigney, eds. Berlin–New York: de Gruyter, (MCM 10), p. 109–138.
- Erll, Astrid and Ansgar Nünning, in collab. with Sara B. Young, eds. 2008. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin–New York: de Gruyter.
- Gaidys, Vladas. 2011. Kolektyvinės atminties tyrimai Lietuvoje 1989–2009 metais. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, p. 327–336.
- Gailienė, Danutė. 2008. *Ką jie mums padarė*. Vilnius: Tyto alba.
- Grigoravičienė, Erika. 2008. Sovietmečio atminimo erdvės: menas ir memuarai. In: *Ars memoriae: atmintis – dailės funkcija ir tema. Dailės istorijos studijos*, 3. Sud. L. Balaišytė, A. Kaladžinskaitė. Vilnius: KFMI, p. 151–176.
- Halbwachs, Maurice. 1925. *Les Cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Alcan.
- Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. 2009. Erll, Astrid and Ann Rigney, eds. Berlin–New York: de Gruyter (MCM 10).
- Nikžentaitis, Alvydas. 2011. Istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, p. 7–24.
- Narušienė, Vaiva. 2012. Istorinės atminties fenomenas pirmosios XX a. pusės rašytojų kūryboje: Fabilono Neveravičiaus istoriniai romanai lietuvių ir lenkų literatūros kontekste. In: *Literatūra*, Nr. 54 (1). Vilnius: VU leidykla, p. 75–102.
- Narušytė, Agnė. 2011. *Lietuvos fotografija: 1990–2010*. Vilnius: Baltos lankos.
- Nora, Pierre. 1984, 1986, 1992. *Les lieux de mémoire. La République*. Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), Paris: Gallimard, T. 1, 1984; *Les Lieux de mémoire. La Nation*. Paris: Gallimard, T. 2, 1986; *Les lieux de mémoire. Les France*. II et III. Paris: Gallimard, T. 3, 1992.
- Notrimaitė, Gitana. 2010. *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*. Vilnius: LLTI, 2010.
- Olick, Jeffrey K. 2003. *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection*. Durham, NC: Duke University Press.
- Rigney, Ann. 2008. The Dynamics of Remembrance: Texts between Monumentality and Morphing. In: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Astrid Erll, Ansgar Nünning, eds. Berlin–New York: De Gruyter, p. 345–353.

- Rubavičius, Vytautas. 2013. The Visuality of Cultural Memory: Urban Aspect. In: *Sovijus* 1(1), p. 60–67.
- Safronovas, Vasilijus. 2011. Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, p. 39–64.
- Social Memory and History: Anthropological Perspectives*. 2002. Ed. by J. Climo, Maria G. Cattell. AltaMira Press.
- Staliūnas, Darius. 2008. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius: Mintis.
- Stiegler, Bernard. 2001. *La technique et le temps*. Tome 3: *Le temps du cinéma et la question du mal-être*. Paris: Galilée.
- Šermukšnytė, Rūta. 2003. Audiovizualinės istorijos formos mokyklinėje edukacijoje (empirinių istorinės sąmonės tyrimų bei istorijos didaktikos teorijų požiūriu). In: *Modernių technologijų taikymas istorijos edukacijoje: straipsnių rinkinys*. Sud. B. Šetkus. Vilnius: Mokslo aidai, p. 45–53.
- Šermukšnytė, Rūta. 2004. Lietuvos istorija dokumentiniame kine ir televizijoje. Diskurso konstravimo ypatybės. In: *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 14. Vilnius: VU leidykla, p. 114–129.
- Šermukšnytė, Rūta. 2004. Tautos atminties vaizdai: vizualinis XX a. Lietuvos istorijos stereotipizavimas Lietuvos dokumentikoje. In: *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 15. Vilnius: VU leidykla, p. 81–89.
- Šermukšnytė, Rūta. 2006. *Lietuvos istorijos aktualinimas Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje (1988–2005m.)*. Daktaro disertacija. Vilnius: VU leidykla.
- Šermukšnytė, Rūta. 2009. Ideologijos ir istoriografijos įtaka Lietuvos Didžiosios Kunigakštystės istorijos aktualinimui. Lietuvos dokumentinio diskurso (1988–2007 m.) analizė. In: *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 24, p. 136–149.
- Šutinienė, Irena. 1997a. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje. In: *Švietimo studijų sąsiuvinis (2): Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*. Sud. A. Poviliūnas. Vilnius: Solertija, p. 66–89.
- Šutinienė, Irena. 1997b. Lietuvių kolektyvinė atmintis po totalitarizmo. In: *Šiuolaikinio socialinio diskurso analizė*. A. J. Greimo centro studijos, Semotika, 4. Vilnius: Baltos lankos, p. 83–93.
- Šutinienė, Irena. 2002. Trauma ir kolektyvinė atmintis: Sociokultūrinis aspektas. In: *Filosofija. Sociologija*, Nr. 1, p. 57–62.
- Šutinienė, Irena. 2003. Sovietinio laikotarpio atminties bruožai autobiografiniuose pasakojimuose. In: *Socialinė atmintis. Minėjimai ir užmarštys*. Sud. E. Krukauskienė, I. Šutinienė, I. Trinkūnienė, A. Vosiliūtė. Vilnius: Eugrimas, p. 5–12.
- Šutinienė, Irena. 2008. Socialinė atmintis ir lietuvių tautinė tapatybė. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sudarė V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė. Kaunas: VDU, p. 111–133.
- Šutinienė, Irena. 2013. Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija? In: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 1 (32), p. 152–175.
- Šutinienė, Irena. 2013. Komunikacinė atmintis Lietuvos didžiuosiuose miestuose. In: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, p. 385–486.
- Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys*. 2014. Sud. A. Stepukonis. Vilnius: LKTI.
- Transnational Memory Circulation, Articulation, Scales*. 2014. De Cesari, Chiara and Ann Rigney, eds. Berlin–New York: de Gruyter.

- Trilupaitytė, Skaidra. 2008. Nacionalinė tapatybė ir muziejus: Lietuvos meno reprezentacija nepriklausomoje valstybėje. In: *Nacionalinio tapatumo tęstinumas ir savikūra eurointegracijos sąlygomis*. Sudarytojai A. Andrijauskas, V. Rubavičius. Vilnius: Kronta, p. 242–257.
- Trilupaitytė, Skaidra. 2010. Kultūrinės tapatybės klausimai viešojoje kultūros politikoje. In: *Kultūrologija, 18. Istorinės vietos, atmintys, tapatumai*. Vilnius: LKTI, p. 12–30.
- Trilupaitytė, Skaidra. 2011. Medijų kultūra ar atminties transformacijos: Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė, V. Rubavičius. Kaunas: Kitos knygos, p. 84–102.
- Vitkus, Hektoras. 2008. *Holokausto atminties raida Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Klaipėda: KU.
- Žukauskienė, Odeta. 2011. Nacionalinės atminties mediacija šiuolaikiniame mene ir Kęstučio Gri-galiūno kūryboje. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė, V. Rubavičius. Kaunas: Kitos knygos, p. 155–170.

Investigations of Mediation of Cultural Memory: Theoretical and Practical Problems

Summary

Key words: Cultural memory, mediation, remediation, realms of memory

Cultural memory is defined as a complex of long term cultural meanings, symbols and relationships, that is objectivized and externalized in material objects: bodies, images, geographical places, symbolical objects etc. Questions of mediation and remediation of memory became relevant in the studies of collective memory. What is the role of media in construction and transmission of cultural memory? In which ways mediation creates objects and affects cultural remembrance? In which ways contemporary media redefines and transforms common remembrance? This article deals with theoretical approaches and ideas of most influential scholars in the field of cultural memory studies. The author analyses Lithuanian investigations of cultural memory and reveals main research lines of mediated cultural memory.